

Milan Fabjančič:

Kos življenja.

I.

Na levi strani ceste je stala ogromna tvornica z neometanimi stenami in visokimi, rdečimi kamini, ki jih je siv, težak dim počrnil; na desni strani se je mogotila bela ravnateljjeva hiša. Zelena, prešerna okna so strmela v tvornico, ki se je kljub svoji ogromnosti stiskala in lezla v zemljo, kakor da se boji svetu pokazati svoj pravi, grešni obraz. Prostran vrt, ki je kipel zelenja, je obdajal hišo; po njem so hitela pota, široka in s pepelom od premoga posuta, se križala in dohitevala. V simetričnih razdaljah so bili po vrtu razmetani nasadi vrtnic in drugega gosposkega cvetja. Bori in ciprese so se temnile med belimi, mehкими brezami in temnozelenimi vrbami, ki so razpletale svoje tanke, dolge veje v velikem krogu pred hišo. Sredi kroga je bil okrogel nasad, ki se je oblastno dvigal proti svoji sredini. Ves nasad je bil posejan z belim, rdečim in žoltim cvetjem v takem redu, da je beli cvet lovil rdeči in rdeči žolti cvet; vse cvetje je v velikih, enakomernih kolobarjih hitelo proti središču nasada, kjer se je visoka, košata vrtnica opirala na zeleni kol, s temnosinjo, stekleno kroglo na vrhu.

Na desni strani ceste tik tvornice je stala enonadstropna, skromna hiša podravnateljjeva z malim vrtom, ki je bil komaj deset korakov širok in petdeset dolg. V njem je cvetelo malo ponižnega cvetja in sredi njega en sam kostanj, ki je pokrival s svojimi vejami pol vrta.

Na pomlad so prestavili cesto malo na levo, da bi ovinek ne oviral prometa, tako, da so odrezali velik kos ravnateljjevega vrta. Podravnatelj je bil tega izredno vesel, ker se mu je s tem uresničilo neugnano hrepenenje, da si napravi vrt, ki bi bil po svoji velikosti in lepoti enak ravnateljjevemu.

Veliko se je pisarilo in računalo tiste dni v ravnateljjevi pisarni. Načrt so kovali popolnoma po predpisih moderne vrtné tehnike in estetike in računali troške. In sklenili so, da prično takoj z delom. Iz tvornice so pritegnili trideset ujetnikov, ker ni bilo

primernejših in cenejših delavcev, jih oborožili z novimi lopatami in krampi in jih pognali na tisti kos ceste, ki niso smeli po njem več voziti. Pet parov volov so vpregli v stare, razmajane vozove, ker jih ni bilo škoda, in volovski priganjači so si urezali v gozdu težke, debele gorjače.

Ujetniki so se zarili s krampi in lopatami v cesto in jo razkopavali. Ves dan so rili v kamen in pesek in požirali prah in suho cestno gnusobo, ki jim jo je veter zanašal v nos in usta. Zvijali so lopate, lomili krampe, vendar so komaj za korak odkrušili trdo kamnito skorjo. Proti večeru niso več čutili ne rok ne nog, ki so jim postale neznosno, težko breme, in v križu jih je skelelo in zbadalo, kakor da za vsakim rebrom tiči nož. Težke, trepetajoče roke so dvigale lopate in krampe brez prestanka in vsake misli in so padale mrtvo, da so spodletavali krampi na trdi skorji in odletavali.

Tako je šlo vsak dan po dvanajst težkih ur od šestih zjutraj pa do šestih zvečer. Ves dan od zore pa do mraka je vozilo pet parov volov obremenjene vozove, da se je volom nerodni jarem zajedal v vrat in grudi in jih žulil do krvi. Ob zori so dramili izmučene živali, z gorjačami in vilami so jih spravljali po koncu, da so butale z rogovi ob jasli, ko so poskakovale na prednje noge.

Kolikor dalje so kopali, toliko trša je bila cesta in toliko globokeje so morali riti v kamen z vsemi močmi, da se je ujetnikom meglilo pred očmi in so jim plesala tla pod nogami. Sto gramov prosenega, neprepečenega kruha in korec pregrete čorbe, ki je dišala po vseh mogočih masteh, ni moglo nikakor nadomestiti tiste krvi, ki so jo ubijali v kamen in gramoz. Le s sovraštvom in zatrto jezo so se oklepale njihove trde, izmozgane roke lopat in krampov in s prokletstvom so obdelovali ujetniki vso tvorniško gospodo, ki si je izmislila tako muko.

Sredi tedna so jim odpovedale sile. Nič več ni šlo. Postajali so med delom, naslanjali se na lopate, posedali po kupih kamenja in gramoza in oprezno gledali na vse strani, da jih kdo od gospodov ne zaloti križem rok. Če se je zabliskal za hišnim vogalom beli slamnik gospodov, so planili kvišku in se sklonili nad lopatami. Ko je slamnik izginil, so zopet posedli in pričeli razgovor; eden izmed njih pa se je postavil na najvišji kup, se oprl na lopato in stražil.

Gospod z belim slamnikom je prihajal češče in postajal pri ujetnikih, ker se mu je zdelo nekam sumljivo, da se delo niti

za ped ne premakne. Opazoval je vsakega, da li v resnici napenja mišice ali pa se samo igra z lopato in krampom. Srepa je gledal izpod slamnika in nemirno rožljajal s ključi v hlačnem žepu. Ujetniki so streljali nanj izpod mastnih kap, ki so si jih potisnili globoko na oči in ušesa, in z neznosnim koprnenjem čakali trenutka, da gospod izgine. Gospod jih je gledal dolgo in nepremično, se počasi obrnil in ko je odhajal, se je trikrat ozrl.

Nekoč jih je zalotil, ko so ravno posedli in prižgali cigarete. Nihče ga ni opazil, ker so se vsi zatopili v pogovor in razpravljali o kruhu in delu, o zaslužku in muki. Gospod je omahoval za njihovimi hrbti in premišljeval; stopil je korak bližje in kriknil nad nje iz celega grla. Ujetniki so v grozi in strahu strepetali, planili in ne da bi se ozrli, so zgrabili za orodje in se vrgli na delo.

Gospod je stal pri njih četrť ure; palec je vtaknil za telovnik in mrko gledal. Mišice v njegovem obrazu so rezko podgetavale, polagoma pa se mu je obraz razlezel v hudomušen nasmešek in gospod je pomignil ujetniku Petru.

„Peter! Ta ovinek do drevesa morate danes prekopati! Ne gre drugače . . . Posedate, če me ni. Ti, Peter, pa moraš paziti, da ne bodo postajali in sedeli križem rok!“

Peter se je zravnal pred gospodom, predjal lopato iz desne v levo roko in stisnil skozi zobe: „Razumem, gospod . . .“

Petru je bilo pri srcu, da bi zlomil lopato v rokah in se skrnil, samo da bi mu ne naložil dolžnosti paznika in priganjača nad tovariši. Omahoval je nekoliko hipov: v tla je gledal in brki so se mu povesili. Odločil se je, vrgel lopato v velikem loku od sebe, da se je do vratu zarila v pesek, zgrabil kramp in se na vso moč vrgel z njim na kamenito skorjo. Pesek mu je pršil v obraz in iskre so se kresale pod železom.

Gospod je premeril s koraki ves prostor in računal na popir. Ko je odšel, so ujetniki prenehali z delom; še jim je utripalo srce, nemirno in razdraženo, ker se še niso mogli otresti neptijetnega iznenadenja. Le Peter ni odnehal; naravnost proti drevesu se je obrnil in neusmiljeno udrihal s krampom po kameniti skorji. Natanko je slišal, da so vsi prestali z delom in se je vnel med njimi prepir, pa se ni ozrl in ni kriknil. Tovariši so ga pričeli zbadati; sprva na lahko, od strani, nato grobo in naravnost: „Hej, Peter! Visoko te je povzdignil gospod . . . Hej, Peter! Ne udarjaj tako blazno s krampom . . . Pretrgal se boš . . . Odšla

je pijavka. Do drevesa se že prerinemo enkrat, če ne danes pa jutri. Ne uničuj se, Peter!“

Peter se ni zmenil; ali vendar ga je bolelo, da bi kričal in pretepel vse.

„Čuden si, Peter! Močan si kakor medved in rjav kakor cigan; samo prijel bi bil pijavko in jo iztresel iz širokih, belih hlač; ti pa si se stisnil pred njim kakor otrok . . .“

„Kaj si rekel!“ Peter se je bliskoma obrnil in dvignil kramp. Težko je dihal in oči so mu sijale; meril jih je od vrha do tal tako prezirljivo, da se je zgrozil sam.

„Hajd, poženi se, Peter! Na nas skoči, če te je volja! Nad nami bi se rad znesel, pred gospodom pa nisi imel korajže. Kar poženi se, Peter! Haha . . .“

„To niso več ljudje . . .“ je pritrdil Peter sam sebi. Glasno je pogrknil in pljunil v stran. Potegnil je kapo na čelo, se obrnil, dvignil kramp in vsekal v cesto. Fisti dan ni izpregovoril več.

„Hej, Ivan, gospod Ivan . . .“

„Da, da . . . Gospod! Prav si povedal!“ so se gromko zasmejali vsi.

„Hej, gospod Ivan! Čemu nisi pazil, gospod tovariš? Razumem . . . Z nožem čistiti drevesa, to premore vsak otrok! Lopato ti bomo dali v roke, da boš razkopaval cesto od zore pa do mraka in se ti bodo tresla kolena, pa boš že pazil!“

Ivan, ki so nanj merile te grožnje, jim je obračal hrbet in hitro brskal z nožem okolu drevesa, kakor da ne sliši nič. Ivan je bil edini, ki se je studil vsem ujetnikom, ker je bil vedno tako oblastno samostojen. Bil je svoje čase podčastnik in celo odlikovan; niti v robstvu se ni mogel otresti vseh lepih podčastniških navad. Včasih je sredi dela nenadoma postal, vrgel lopato na ramo kakor puško. Nato je izbočil grudi, napel grlo in z vriščečim glasom pričel zapovedovati kakor da ima pred seboj cel bataljon.

„Bataljon, mirno!“ Napel se je kakor struna in ni trenil. Tako je komandiral sam sebi celi paradni marš. Marširal je z lopato na rami, razmahoval z roko in udarjal z lesenimi cokljami ob tla, da se je dvigal prah na vse strani.

„Bataljon, stoj!“ Obstal je kakor ukopan in tako stal nekaj trenutkov. Ko je spoznal, da je zadostil svoji nalogi, je postavil lopato na tla in rekel: „Še gre, še . . . Eh, še nisem pozabil.“

Ozrl se je po svojih tovariših in iskal pri njih priznanja. Mesto priznanja ga je obsula cela ploha smeha. Ivan pa je značiljivo zamahnil z roko, počenil k drevesu in čistil travo . . .

Ker se ni zmenil za nikogar, so ga obmetavali s kamenčki, ki so mu padali na hrbet. Ivan se je mahoma dvignil, pogledal nazaj preko rame in zagodrnjal presenetljivo jezen: „Ne igrajte se vendar! Delajte raje!“

„Ukazoval nam bi rad! Ne boš, gospod Ivan! Kdo se igra? Mar mi? Le počasi . . . Čemu nisi pazil?“

„Pazil naj bi bil . . .! Zakaj mi niste povedali, da sem na vrsti, â?“

„No, no . . . Le počasi, Vaše visoko blagorodje! Vsi so vedeli do danes, samo ti ne! Prav zanalašč si si izmislil to burko; saj te poznamo, kakšen si!“

„Kakšen sem . . . Kaj vam mar! Mene še ni nikdar zalotil, da stojim in ne delam. Vi pa komaj čakate, da vas nihče ne gleda, in že sedite kakor pribiti.“

„Kaj si se preobjedel? Vsega dobrega si sit, kajneda! Saj si ves cunjast in sama kost te je, pa bi se še rad poviševal . . . Brskaš okolu dreves kakor kura in piliš suhe veje. Ves dan si v senci, pa si se prevzel. Lopato v roke, Ivan, pa na cesto in prerokuj!“

„Ha, saj sem vedel, da vas to bôde! Razumete, jaz sem vrtnar in razumem vrtnarstvo. Pa se spravite vi nad drevesa! Pri koreninah bi jih našagali!“

„Vrtnar, praviš, da si . . . Oho, to si tudi jaz lahko izmislím! Jaz sem pa bil doma na primer vojni minister . . .“

„Seveda si bil . . . Pri svoji babi! Ali vas prosim? Kot podčastniku bi mi ne bilo treba delati; jaz bi, recimo, držal roke križem in bi vas samo gledal. Ker me je postopanja v resnici sram, zato pa raje delam . . .“

„Ker že ravno govoriš o sramoti . . . Tega te ni sram, da se klatiš po podravnateljevi kuhinji in pojedáš njegove ostanke. Pa ne samo to . . . Gospodove čike pobiraš, ki jih je nametal prejšnji večer pod kostanje. Si ptič, gospod Ivan . . .“

Vsi so široko zinili in se spustili v grohot; Ivan se je zravnal, stisnil noge, vzdignil nož in kriknil z globokim basom:

„Kaj vam mar jaz! Na se glejte! Ste vi tovariši, vojni tovariši?! Kaj vas niso učili . . .“

„Haha . . . Učili so nas, samo narobe . . . Ti si se bolje naučil!“

V oknu podravnateljevega doma si je zasvetila velika, plešasta glava gospodova, ki se je do pasu sklonil skozi okno in jim žugal s prstom.

Utihnili so in pograbili lopate. Ivan se je skokoma vrgel k drevesu, počenil in z enim očesom škilil na okno.

II.

Pet parov volov je vozilo kamenje k reki in se vračalo z žolto prstjo in s črnim gnojem. Vozovi so škripali in se nerodno pregibali; šibka, razsušena kolesa so se rušila in padala iz osi. Voli so trkali na kolena; okolu njih so se vrteli razcapani in lačni ujetniki, ropotali z lopatami in popravljali vozove. Vozove in vole so vlekli iz gramoza in se sami pogrezali do členkov vanj.

Gospod z belim slamnikom je postajal pri njih in po njegovi zapovedi so nakladali vozove do vrha. Kakor môra je čepel vsem na vratu in jih pritiskal k tlom. Raje bi bili videli, da bi jih zmerjal in pretepal z gorjačo, samo da bi ne stal tako tiho in mirno za njihovimi hrbti in jih zbadal z mrkimi, ostrimi pogledi. Ogibali so se ga kakor zahrbtnega biča in na tihem preklinjali. Zastrupljal jim je s svojo težko, neznosno prisotnostjo vsak požirek šparjene in goste vode. In ni se ganil po ves dan od njih, nemo in dostojanstveno jih je opazoval in jih mučil do ne-
strpnosti.

Solnce jih je ogrevalo z neznansko, besno vročino, jim stiskalo hrbte in grudi, mrtvilo ude, ki so trepetali onemoglosti. Potiskali so mastne preperete kape na oči in slastno pili sparjeno vodo, da so neprenehoma pljuvali v stran. Gospoda se ni prijelo ne solnce ne prah, ki se je dvigal izpod krampov in lopat in ga ščegetal v nosu; mirno je stal na kupu kamenja prekrižanih rok in potresaval z levo nogo. Gledal je na kipenje dela pod seboj z zadovoljnim, nesramno prijaznim nasmeškom, kajti vedel je, da bi na mah posedli vsi, ako bi odšel.

Tudi voli so čutili njegovo prisotnost na svojih koščenih hrbtih. Ker se ujetniki niso mogli znesti nad gospodom, so z vso silo udrihali po živalih, ki jim je drob od vročine razdraženo plal in jim razganjal boke. Z dolgimi, kepastimi repi so se bičale neme, hropeče živali, razjarjeno brcale z okornimi kraki, stresale z glavami in suvale z rogovi v boke: branile in otepavale so se

velikih, krvi željnih muh, ki so se v tropah zaganjale v njihove okrvavele vratove in prebite boke.

Nenamazani vozovi so cvilili in škripali, kakor z vinom zalita harmonika, se valili po cesti proti reki leno in težko. Pred njimi pa so voli krivili svoje grebenaste, grešne hrbte, napenjali vratove in iztegali iz širokih žrel dolge, penaste jezike.

Tisto popoldne se je sredi ceste zrušil vol; razpregli so ga, z lopato spravili na noge in pognali v hlev. Drugi dan so ga privezali k drevesu sredi dvorišča in vrgli šop slame predenj. Žival je vohala krog sebe, stresala z rogovi in se ni dotaknila slame. Na široke, okrvavljene grudi in vrat, ki ga je jarem ožulil do kosti, so sedale male, črne muhe, ki se jim žival ni mogla več braniti, in zastrupljale rane, da so otekale, se razraščale in je iz njih puhtel težak smrad po gnilobi.

Pred njim se je ustavil ujetnik, razgnal z zeleno vejico požrešne muhe in ga s prsti počohal med rogovi: „Dodelal si tovariš . . . Zahtevaj svoj račun!“ Šel je dvakrat okrog vola in razgnal muhe. Ko je odšel, je vol počasi okrenil svojo rogato glavo in dolgo gledal za njim z velikimi otožnimi očmi.

Krog vola so se podile kokoši in svinje, ki so kruleč silile k njegovemu gobcu in ga motrile z dolgimi, začudenimi pogledi. Ni se zmenil zanje; glavo je povetil prav do črnih gnojnih tal in iz gobca so mu padale v velikih kosmih bele mastne pene. Polagoma je dvignil glavo, iztegnil vrat in povohal svinje; nenadoma pa je sunil proti njim z rogovi tako divje, da so svinje strahoma odskočile, se v kolobarju zaobrile in zbežale.

Ko so se na noč užgale visoko na nebu nemirne zvezde in je lahen vetrič razmajal drevje, se je pod drevesom sredi dvorišča premetaval vol; ležal je na boku in se v presledkih poganjal na prednje noge, pa vedno je omahnil onemoglo na bok. Težko je hropel v mirno noč in veliki, črni pes na verigi je renčal nadenj.

Omahnil je slednjikrat; vrat je iztegnil in položil glavo na hladna črna tla. Desno oko je uprl naravnost proti zvezdam in obmiroval.

Pes na verigi je renčal celo noč na temno, grozno pošast, ki je ležala pod drevesom.

Drugo jutro so odrli vola, privezali na zadnjo nogo dolgo, mastno vrv in ga odvlekli črež travnike k reki. Tolpa velikih, lačnih psov ga je skakaje spremljala in se zaganjala v krvavo, dišeče meso. Celu noč so se psi grizli in renčali za reko.

III.

Isti dan se je zgrudil ujetnik Osip. Že nekoliko dni se je vlačil ob lopati in stokal; v nogah ga je vrtalo, da je trepetal in škripal z zobmi. Z obema rokama se je grabil za kolena in se gladil s trpko nežnostjo po kosteh do členkov. Toda v kosteh je glodalo do blaznosti, krčilo in raztegalo mozeg, da se ga je pollaščala hipna, nestrpna razdraženost in se je na vso moč drgnil z dlanmi po nogah in razbijal s pestmi po njih. Bolečina mu je sekala globoke, ostre brazde v obraz, užigala oči in jih zapirala. Skrival se je pred gospodom za kupi kamenja in peska in pri-tajeno stokal.

Opiral se je na lopato in jo stiskal krepko, ker ga noge niso hotele več držati; šibile so se v kolenih in silile k tlom. Z vso silo se je upiral neznosnemu pritisku; lopato je postavil pred se, prižel držaj h grudim in se naslonil. Tako oprt je prestopal z desne na levo nogo in se zibal na lopati. Pričel se je spuščati ob lopati proti tlom in se vlegel na trebuh. Glavo je zariš v kamenje, jo podjal z rokami in utihnil.

Dvignili so ga na rame in ga odnesli v kasarno. Ko so šli mimo gospoda z belim slamnikom, jih je ustavil in pogledal Osipu v obraz. Zgrozil se je gospod in pomembno ukazal, naj ga neso v kasarno, da se odmori. „Da, da . . . Naj se malo oddahne . . .“

V kasarni so ga položili v kot na slamo in ga ogrnili z raztrgano plahto do vratu. Postavili so se pred njim v polkrog in prekrizanih rok strmeli vanj. Tiho, šepetaje so govorili, ker so se bali, da bi kruto kipenje, ki se je razmajalo v njihovih grudih, ne prevrglo vsake glasne besede v gnev in divje zmerjanje.

„Niti čaše vina mu ni ponudil, čeprav ga ima v izobilju v kleti. Zadnjič sem videl . . .“

„Da! Vina in slaščic da bi mu ponudil? Oh, da . . . Si videl, kako si je danes po obedu čistil zobe, ko je stal na kupu? Niti tistega ni izpljunil . . .“

Tako so govorili med seboj, Osip pa je obrnil glavo v steno, zaprl oči in trl z zobmi. Z bosimi, koščeni nogami je razkopal slamo, udarjal s pestjo ob zid, da se je krušil prhli omet in mu padal na obraz.

„Noge, . . . oh, noge gore . . . Ne obleke, ne odeje . . . bos v mrazu in snegu in vročini . . . Odsekajte noge pod kolena! Hohoho . . .“

Vrgel je plahto s sebe in razkopal z nogami slamo pod seboj, da so ležale na golem tlaku, ki je bila po njem razgrnjena za prst debela plast mastnega blata. Svoj blede, v muki drgetajoči obraz je obrnil naravnost v visoki zamazani strop, ki so se po njem podile muhe v tolpah. Oči je zaprl, ki so medlele v globokih udrtinah, in stiskal skozi prižete zobe:

„Prokletstvo . . . Prokletstvo . . .“

Osipa so na pomlad prignali v tvornico iz gorskih gozdov, kjer so drvarili celo zimo v snegu in mrazu. Nikdo od dolincev ni prihajal v tiste zasnežene gozdove, ki so v njih umirali ujetniki gladi in mraza. Samo straže so jih vedno čuvale kakor čuva zverina svoj plen. Kruh, ki so hodili ponj v dolino, so odtrgavale za najmanjši pregrešek ali pa tudi iz hijenske pohlepčnosti; po dva dni jim ga niso dajale in prodajale prekupčevalcem. In da bi se jim kdo uprl, je bilo v bližini preveč dreves, ki so nudila vsak čas poštene, težke gorjače.

Ko so se neki dan v dolini utaborili cigani, so straže slekle ujetnike in zamenjale obleke za ciganske cunje. V te so jih povili mrkogledi roparji in naročili zase v dolini jagnje in žganje.

Drvarili so v ciganskih cunjah. Zatekali so se pred mrazom v barako, kjer so pri ognju sušili premočene cunje na nogah in ogrevali premrle kosti; straže pa so jih izganjale s puškinimi kopiti v sneg in burjo in jih izprebijale s svežimi gorjačami do smrti. Ujetniki so umirali v blaznosti, lačni in premraženi. Zakopavali so jih pod drevesa in na grobove so postavljali piramide iz snega . . .

„Noge, noge . . . Odrežite jih! Bodite usmiljeni, tovariši!“

Niso mu odrezali nog. Navalili so nanj svoje plahte in raztrgane suknje; opeko so greli, jo zavili v vrečo in mu jo porinili pod stopala.

„Ne, ne, nikar . . .! Čemu opeko? Noge gore same in v kosteh žge . . . Raje nož v grudi . . . Napravite delo usmiljenja! Poiščite nož! V moji torbi je . . .“

Zvijal se je pod ogromno plastjo odej, metal vse s sebe in trgal srajco z grudi. Prijeli so ga za roke in ga mirili. Trepetal in zvijal se je v njihovih rokah in bolečine, ki niso mogle dobiti razmaha, so mu dvigale hropèče, izsušene grudi. Pogrkoval je skozi zobe in bulil z razpaljenim pogledom v strop.

„Ah . . . Mehke postelje se mi hoče . . .! Čemu ta kamen pod meno? Zakaj vse to gorje? Oh, zakaj . . .?“

Umiril se je in izpustili so ga. Odmaknili so se od njegovega ležišča, počenili in bolešno strmeli vanj.

„Oh, zakaj . . .“

Nepremično je ležal, le prsti njegovih dolgih, ogorelih rok so se poigravali z odejo. Težka, mrtvaška bledica se je prikradla v njegov upadli obraz, ki so iz njega štrlele tope kosti. Široko razprte oči so gorele v blaznem blesku.

Uprl se je z rokami v tla, izbočil grudi in stisnil oči; v grlu se mu je utrgalo in zahropelo: „Bog . . . Bog . . .“

Prokletstvo, sovraštvo, onemoglost, obupna prošnja in udanost . . ., vse to je ležalo v tej besedi, ki je padla kakor kladivo.

IV.

Preostal je še majhen košček ceste. Gospod si je dovolil šalo: prinesel je podolgovat zavojček tobaka in ga postavil prav na kraj tistega koščka ceste. Zbral je okrog sebe ujetnike, pokazal na škrinjico in rekel: „To je vaše, ako danes dokopljete do kraja . . .“

Vsi so se ozrli na tisto rjavo stvar, ki je ležala na prašni cesti in jih vabila s svojim nemim, obetajočim smehom, in vsak si je na tihem prisodil svoj delež.

Zarili so se z lopatami in krampi v kamen. Dvajset očrnelih, od kamenja in železa opraskanih in ranjenih rok se je dvigalo visoko nad nagnjene glave in v krepkih udarcih lomilo trdo, kamnito skorjo, ki se je nalahno stresala in z njo rjavi zavojček. Dvajset oglodanih lopat je nakladalo razrinjene in vegaste vozove, da so se šibili in so mukoma škripala kolesa.

Gospod jih je gledal ves čas in se zadovoljno smehljal; z naslado je gledal sloke hrbte, ki so se enakomerno dvigali in pripogibali. Sledil je z očmi vsak udarec, ki je krušil trdo skorjo.

Ko so krampi kljuvali okrog zavojčka, se je tresel in poskakoval in ko je padla zadnja plast, ga je gospod vzel v roke, razvil, stopil k vsakemu in mu nasul v široke dlani tobaka. Za tisti dan je odpustil vse na počitek.

Zmetali so lopate in krampe na kup, razpregli vozove in se umili pri vodovodu. Gospod je hodil po vrtu in prstenih kupih, premišljal in računal.

Pozno v noč so sedeli ujetniki v gruči v kasarni in zvijali cigarete. Okolu kasarne po travnikih, njivah in po daljnih, gre-

benastih gorah se je razlila jasna mesečina, ki se je prikradla skozi okrogla, zamrežena okna v kasarno, trepetala med bledimi, molčečimi stenami in se mešala s tobakovim dimom.

Vsem je bilo slovesno težko v tem trenutku, zakaj v njihovih dušah se je zdramila omotična težnja, ki je razmikala stene, rušila gore in daljave, pa se vračala pobita in bolna med otožne, mrke stene.

Nekomu se je izvilo prav iz duše, visoko in žalostno; zapeli so ujetniško pesem, ki so jo peli samo ob slovesnih prilikah, ko se jim je razmajalo srce v otožnih spominih. Čudovita je bila ta pesem, ki je bila prepojena z najobčutnejšo nežnostjo v muki in trpljenju okorelih duš, ki je iz njih ob takih prilikah bruhala vsa teža onemoglega hrepenenja.

O ujetniku so peli, ki se je naveličal napol pečenega, plesnjivega kruha in pregrete, neslane čorbe in je po noči pobegnil iz taborišča. Bodeča žica krog taborišča in goste straže ga niso zadržale, ker ga je varovala temna noč. Ali vendar ga je daljna pot in lakota vrgla zopet v taborišče. Zlomili so tri gorjače na njegovih kosteh. Tam ob šumeči daljni reki za gorami, travniki in lesovi je zdihovala stara mati, ki je od solz in bede oslepela; za svojim mladim sinom je tarnala, ki so na njem zlomili tri gorjače. — In domovina, ki se sama koplje v krvi, ona jih kliče iz tujine; vabijo jih cvetoče njive in nepokošeni travniki, vabijo svoje sinove, ki v daljni tujini izgublajo in tratijo svoje mlade sile brez koristi . . .

Zvijali so cigarete in tiho prepevali, da so lahko čuli vsako besedo in vsaki zvok, ki so blede in nežni plaval nad njimi. Neme, visoke stene so hladno strmele in se razmikale v mesečini . . .

V.

Zasipali so jarek, ki je bila v njem ležala cesta, prekopavali zemljo in jo mešali z gnojem, kopali pota in steze; z grabljami so ravnali prst, sadili živo mejo krog vrta, ki so ga obdali z bodečo žico. Iz mesta je pogosto prihajal gospod, ki se je razumel na visoko vrtnarstvo, meril in računal, skakal preko kupov prsti in gnoja, zabijal male, bele kolce križem vrta in dajal navodila. Polagali so vodovodne cevi, kopali jamo za vodomet in sadili drevesca.

Delo se je razdelilo samo od sebe; nekateri so gonili samokolnice s prstjo, gazili do členkov po gnoju, drugi so sadili drevesca v mehko prst, drobili debele grude z motikami in z grabljami lepo oblikovali nasadiče.

Prišla je mokra jesen; zemlja se je mestoma pogrezala, da so nastajale široke, plitve jame, ki so jih na novo zasipavali s prstjo. Brez premora je kipelo delo od zore do mraka, ob delavnikih in praznikih, na solncu in dežju. V lesenih cokljah so hodili ujetniki po lužah in rjavi brozgi brez besed in tožbe; v meso in kosti jim je prešla mračna, zoprna vsakdanjost, da so s smehom gazili luže, gnoj in prst, ker so si siloma vcepili v dušo, da jim je lakota in vsakoršno pomanjkanje v obleki in prijazni besedi, da jim je umazanost, raztrganost in medsebojna tatvina bistveni del vsega njihovega telesnega in duševnega bitka.

Vsega tega so se navadili, kakor se navadi človek strupa.

Pri drevesu sredi dvorišča pred hlevom je poleglo še četvero volov v veselje in gostijo psom; ujetniki so odhajali v bolnišnice, umirali v njih pod zaščito rdečega križa na mokrih, ušivih posteljah ali pa so se vračali na delo blede, tihi kakor jetični, samo njihove oči so gorele v prikritoblaznem sijaju. Oster zrak, veter, voda in blato, vse to jim je vračalo temnorjavo barvo v lica in tihi, vedno nemirni ogenj v njihovih očeh se je umirjal, pa tudi beseda jim je zazvenela drugače.

Nastopila je zima in sneg je pokrtil ves vrt; za zemljo je prišel počitek, ujetnikom pa zadušljivo delo pri strojih in žarečih pečeh v tvornici. Ko so jih na pomlad zopet pognali v vrt, so šli šumno in veselo na „solnce“.

Delo na vrtu je zopet zakipelo. Mokra, kadeča se zemlja se je probujala kakor otrok iz spanja in širila grudi k solncu. Zasipavali so pota in steze s pepelom od premoga in s trambovkami trdili tlak. Cvetje, ki so ga zasadili jeseni, se je polagoma pririlo iz prsti in drevesca so ozelenela. Napravljali so bordure, nasade in nasadiče vseh mogočih oblik. Med nasade in nasadiče so posejali žlahtno travnato seme, ga pokrili s tenko prsteno plastjo in ga zalivali z vodo.

Gospod je prihajal vsak dan iz svoje hiše in nadzoroval delo; nič se ni spremenil preko zime. Bil je tih in nem, kakor vedno, vendar težak in rezek kakor nož. Samo dvoje velikih psov plemenite pasme si je omislil preko zime, ki sta skakala

po bordurah in nasadih. Ujetniki so z grabljami popravljali za njima. Gospod je klical psa k sebi in ju navajal k pokorščini.

Ko je pognala iz zemlje trava, sramežljiva in vabeča kakor otročja lica, je zakipeł vrt krasote in blaženstva. Cvetje je oživeló in se pognalo proti solncu, da je omamljiv vonj ščegetal po nerazvajenih nosovih in blažil vso grenkobo prejšnjih dni.

Gospod je postajal živahen; hodil je po stezah in potih, ogledoval vsako drevo; vsak cvet in vsako rožo je poznal, kakor pozna oče svojega otroka, in se na tihem zaljubljal vanje. Še mu je bilo premalo. V mestu si je naročil vrtnarja, mladega, prevzetnega fanta, ki se je z vso silo zaganjal v ujetnike, ukazoval in razporejal. Tako sta bila dva biriča: gospod zaradi dela samega, vrtnar pa zaradi gospoda in službe.

Kakor tudi je kipeł vrt krasote in mlade nežnosti, vendar je ležalo v vsej tej lepoti grenko, težko čustvo; vsaka gruda, vsak cvet je bil v kali proklet — toda rastlo in cvetelo je vseeno.

Neko popoldne so pripeljali iz mesta voz cvetnih lončičev in raznih rož v njih. Vrtnar se je lotil dela na lastno roko, ker ni bilo gospoda. Ukazal je ujetniku, naj izprazni lončiče, ker misli rože še danes zasaditi. Sam pa je odšel na drugo stran vrta in obrezoval vrtnice.

Ujetnik je pokleknil na koleno k loncem in previdno iztresaval iz njih rože, da se ne bi polomile. Pa že je pritekel od nekodi gospod na vso sapo in kričal: „Stoj! Stoj!“

„Stoj! Kaj delaš! Kdo ti je ukazal?“ je kriknil in zgrabil ujetnika za ramo. Težko je sopel in v jezi mu je izkočila spodnja čeljust naprej.

„Vaš vrtnar mi je ukazal,“ je odgovoril ujetnik in mukoma zadržaval smeh, ker se je gospod tresel jeze in so mu oči pošastno izstopile iz jamic.

„Kje je vrtnar? Pokličí ga!“ je trepetal gospod.

Prišel je vrtnar; težka rdečica je zalivala njegova lica in stal je pred gospodom ponižen in plah.

„Si ti ukazal, da izprazni lončiče?“

Vrtnarju je zastajala beseda v grlu in zastala na robu ustnic.

„Ne . . . Ni—sem . . .“

„Ni res! Laže . . .“ je kriknil ujetnik.

„Delajo vse po svoji glavi . . . Ne ubogajo me . . . Z otrokom me pitajo . . .“ je iztresel trepetaje vrtnar iz sebe.

„Ni res! Laže ... On je ukazal!“ je kriknil ujetnik in zadrgetal.

„Tako ... Tako ...“ je poudaril gospod in stopil korak nazaj. Hipoma mu je udarila kri v obraz, nagnil se je naprej in bruhnil iz sebe: „Kdo se ti upira? Ujetniki? Aha ... To mi poveš šele sedaj! Kdor se upira, mu jih naložimo petindvajset brez odloga ... Zakaj to so samo stroj, samo ma-teri-jal, ki ne zna in ne more misliti ...“

„Ni res! Človek sem, kakor ste vi ...!“ je kriknil ujetnik iz celega grla in se izprsil. S krvjo podpluti obraz mu je krčevito podrgetaval in nohti so se mu zadržali v lončič, ki ga je držal v roki; oči, ki jih je zapičil v gospoda, je zalil krvav ogenj. Gospod se je zdrznil, odskočil za korak in široko zinil.

„Človek sem, kakor vi ...!“ je kriknil in sunil z obema rokama proti tlom. Ves je trepetal kakor pod šibami in kolena so se mu zibala. Vsi v vrtu so onemeli groze, na cesti so se ustavljali ljudje in zijali preko ograje. Delavec, ki je postavljajal cev za vodomet, se je bliskoma dvignil in gledal iskrenih oči. S kleščami, ki jih je držal v desni roki, je krepko ščipal zrak.

Gospod se je sunkoma ozrl na vse strani, se nerodno prestopil, potegnil klobuk na oči in dolgih korakov izginil v hiši.

Ujetnik je stal nepremično na istem mestu in trepetaje gledal za gospodom. V sencih je čutil naval besnosti in srce mu je razganjalo grudi. Nenadoma pa se je opotekel, kriknil in se zvrnil v mehko travo. Polagoma se je obrnil na hrbet, položil dlani na čelo in težko dihajoč gledal v nebo.

Pred njim se je ustavil tovariš, se oprl na grablje in ga tiho gledal. Zasmel se je od strani in šepnil:

„Čestitam, človek ...! Kako si, človek?“

